

יחס הגאונים לאגדה

ד"ר יהושע הורוביץ

מחניים, רבעון למחקר, להגות ולתרבות יהודית,
סיוון תשנ"ד (עמ' 122-129)

תוכן המאמר:

כללי הגאונים על היחס לאגדה
תיאורי הגשמה של ה' בפירושי הגאונים
פירושי חז"ל נאמרו בתורת משל
פרשנות רציאונלית
פרשנות אלגורית
האגדה יסוד לחיזוק ההלכה
האגדה יסוד לחיזוק המנהג
האגדה יסוד לחיזוק המידות
סיכום
ביבליוגרפיה

תקציר: כללי הגאונים לגבי היחס אל האגדה ופירושם את תיאורי ההגשמה של ה' בצורת משל.

מילות מפתח: גאונים; אגדה.

אגדה והלכה משתלבים יחד בתלמוד. התלמוד קובע: אגדה מושכת לבו של אדם (יומא ע"ה א') בעלי אגדה מושכין לבו של אדם כמים באגדה (חגיגה י"ד א. ר' יוחנן וריש לקיש היו מעיינים בספרא דאגדתא (גיטין ס' א'). אחר אגדה שהדרשן דורש ברבים בכל שבת עונים: יהא שמיה רבה מברך (סוטה מ"ט א'). בקשר לחיוב לימוד אגדה לומדים מהפסוק כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת (דברים י"א כ"ב) בספרי סוף פרשת עקב (ירוש' תשכ"א עמ' ע"ז):

כל המצוה למוד מדרש והלכות ואגדות, וכן הוא אומר: למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם (דברים ח' ג') זה מדרש, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם (שם) (אלו הלכות ואגדות).

מתוך מאמרי התלמוד האלה משתקפת הערכה חיובית ומתן חשיבות שהיו מייחסים

בתקופת התלמוד לאגדה ודורשיה. האגדה - הכוללת סיפורים, אמונות ודעות, חכמה ומוסר, עידוד ונחמה וחזון לעתיד לבא - שימשה בתקופת התלמוד יסוד להלכות והלכות שונות נוסדו על סמך האגדות. ואולם בתקופת הגאונים חל מפנה בנוגע להערכת חשיבות האגדה. יש אמנם שהגאון מתבטא לטובת ולזכות בעל האגדה. לדברי הגמרא ב"ב קמ"ה ב': ת"ר עתיר נכסין עתיר פומבי זה הוא בעל הגדות - אומר רשב"ם :

"שדורש בכל מקום ברבים בבתי משתאות שדורש בימים טובים והכל נאספין לשמוע ויש לו קול חכמה ובא להשמיענו שמתוך שאין אגדות צריכות עיון יכול לדרוש בכל מקום."

רב האי גאון [= רה"ג] מבאר את הכינוי "עתיר נכסין" לבעל אגדות :

"אלו משלים הם למשול את התלמידים ואת החכמים במיני החכמה כיון שבעל אגדה הכל רצין אחריו מפני שמושך את לב העם כמים בפתרונותיו והגדותיו ויכול להרבות דברים ומדרשים דומה הוא לעשיר" [קהלת שלמה הוצ' ורטהימר (ירושלים תרנ"ט) עמ' כ"ו סי' ר"ג].

הסברה שכדאי לפעמים ללכת "לדברי הגדות ומדרשות" מתבטאת בשו"ת הגאון [שו"ת גאונים הרכבי סי' ט"ו עמ' 6 וגם סי' רמ"ח עמ' 124-126] בקשר לדברי הגמרא: המתרגם פסוק כצורתו (קידושין מט' א'), אומר הגאון :

"כך ראינו כי זה הוא המעתיק פסוק מלשון ללשון ואומר כך אמר משה ולכך נתכוון... אינן דברים נכונים ואין טעמן מבורר... אבל הקורא הפסוק כמו שאמר משה רבנו בלשון הקודש ודורשו כתרגום דילן ובתורת הגדה שאמר [בראשית רבה ריש פרשה א'] אמון פדגוג אמון מכוסה אמון מוצנע הרי זה נכון לומר כי יש לומר כך ויש לומר כך הולכין לדברי הגדות וכל מדרשות נכונים הן... וכל דבר נאה אנו דורשין אותו אבל להעתיקו מלשון ללשון ולומר לזה נתכוון משה לא נכון לעשות-כן."

אבל מאידך הפרידו הגאונים בין הלכה ואגדה והכריזו על אגדות שאינן הלכה תוך ניסיון לחלק בין אגדות שיש לקבלן ובין אגדות שיש לדחותן .

כללי הגאונים על היחס לאגדה

הגאונים קבעו כלל: "אגדה אין סומכין עליה"; "בתשובות הגאונים ליק סי' צ"ח (דפ' ירושלים תשכ"ז) עמוד ל' לרב האי גאון [= רה"ג]: "האי מילתא אגדתא היא ובה ובכל דדמי לה אמרו רבנן: אין סומכין על דברי אגדה". ובשו"ת חמדה גנוזה סי' קכ"ד :

"והא דאמור (ברכות מ"ז ב') תשעה נראין כעשרה מצטרפין אין הלכה היא... וכל הלון שמועות... כולהון שלא כהלכה אינן ולית הלכתא כוותהון."

רב האי גאון קובע בתשובה (גאונים ליק סי' צ"ט עמ' 32-33) בקשר לעניין: ארבעה נכנסו לפרדס (חגיגה י"ד ב:)

"דע כי אנו מעודנו אין דרכנו לחפות על דבר ולפרש אותו שלא מדעת מי שאמרו בדרך שאחרים עושים והרי אנו מפרשים לך דעתו של תנא זה ותוכן כונתו ואמתת מה שהיה סבור ואין אנו ערבים עכשיו שהדברים הלכה ודאי משניות [= מאמרי תנאים] הרבה

יש שאינן הלכה ואנו מפרשים אותם אליבא דמאן דאתנון ."

בקשר לשאלה אם הקב"ה עושה אותות ונוראות על-ידי הצדיקים וכמו שהוא עושה על-ידי הנביאים ומראה את הצדיקים מראות נוראות כדרך שהוא מראה את הנביאים :

"ומר רב שמואל גאון ז"ל [= רשב"ח] וכיוצא בו... אומרים אין המראות הללו נראות אלא לנביאים ולא יעשה נס אלא לנביא ומכחישיהו בכל מעשה שנאמר כי נעשה בו נס לצדיקים ואמרו כי אין זה הלכה, ואנו סוברים כי הקב"ה עושה נסים לצדיקים ונפלאות גדולות.¹"

על שאלה שנשאל רה"ג: "מה הפרש יש בין אגדות הכתובות בתלמוד שאנו מצווים להסיר שבושם להגדות הכתובות חוץ לתלמוד" השיב הגאון :

"כל מה שנקבע בתלמוד מחוור הוא ממה שלא נקבע בו. ואף-על-פי-כן אגדות הכתובות בו אם לא יכוונו או ישתבשו אין לסמוך עליהם כי כלל הוא אין סומכים על אגדה. אבל כל הקבוע בתלמוד שאנו מצווין להסיר שבושו יש לנו לעשות כן, כי לולא שיש בו מדרש לא נקבע בתלמוד. ואם אין אנו מוצאין להסיר שבושו נעשה כדברים שאינן הלכה. אבל מה שלא נקבע בתלמוד אין אנו צריכין לכל כך, אם נכון ויפה הוא דורשין ומלמדין אותו ואם לאו אין אנו משגיחין בו" [אוצר הגאונים חגיגה פירושים סי' ס"ט עמ' 60]²

ידוע הכלל של הגאונים: **אין למדים מאגדה ואין סומכין על אגדה**. לפי סברת רה"ג בפירושו לחגיגה :

"הו' יודעים כי דברי אגדה לאו כשמועה הם אלא כל אחד דורש מה שעלה על לבו כגון אפשר ויש לומר, לא דבר חתוך. לפיכך אין סומכים עליהם". [אוצר הגאונים חגיגה פירושים סי' ס"ז עמ' 59]³

וכגון זה אומר רב שרירא גאון [= רש"ג]:

"על עניין האגדות הני מילי דנפקי מפסקי ומקרי מדרש ואגדה אומדנא נינהו... לכן אין סומכין על אגדה ואמרו אין למדין מן האגדות... והנכון מהם מה שמתחזק מן השכל ומן המקרא נקבל מהם ואין סוף ותכלה לאגדות" [ס' האשכול ח"ב עמ' 47 ואוצר הגאונים שם עמ' 60]⁴

בקשר לדברי רב יהודה אמר רב בשעה שברא הקב"ה את העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי וכו' ודברי ריש לקיש שהים היה מרחיב והולך - נמצא בפירוש ר' חננאל שהוא כנראה מפירוש רה"ג: "אלו כולן מדרשות הן ואין מדקדקין עליהן להשוותן למה שהדעת מתקבלת מהן" [אוצר הגאונים חגיגה פירושים סי' נ' עמ' 54].

בקשר לכלל הגאונים **אין מביאין ראיה מן האגדה** יש להזכיר את הטכסט מ-כתאב אל רסאייל לר' מאיר הלוי עמ' ל"ו [אוצר הגאונים חגיגה עמ' 65 'מילואים]:

"הגאונים ר' סעדיה ור' האי"ז"ל... הם אמרו אין סומכין ואין מביאין ראיה מכל דברי אגדה ואין מקשין מדברי אגדה."

בהקדמה לספרי ר' סעדיה גאון - דינבורג ח"ט עמ' XLII '

"ואמר ר' סעדיה אודות סדר עולם שבו נמצא מאמר ר' יוסי בכ"ה באלול נברא העולם:
זהו אגדה ואין סומכין על דברי אגדה."

קיים כלל של גאונים⁵: **אין מקשין באגדה**. לפירוש הפסוק: והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקיפאון (זכריה י"ד ו') מביאה הגמרא פירושים של ר' אלעזר, ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי. בתשובות הגאונים] הרכבי סי' שנ"ג עמ' 179] מובאים פירושים אלה, ובסוף הסימן צוין:

"בשם רש"ג ורה"ג: ואילו כולן מדרשות הן ואגדות ואין מקשין עליהן דתנו רבנן: אין מקשין בהגדה"

[אוצר הגאונים פסחים תשובות סי' ק"ע עמ' 70-71 ושם מקורות בהערה ג'. תשובות הרכבי עמ' 370 הערות ותיקונים]. ר' סעדיה גאון בפירוש ס' יצירה עמ' 41: "דהרי אמור רבואתא כי דברי הגדות שיש בתלמוד ובזולתן אין מקשין בהן. "ב"תורתן של ראשונים" [ספר ב' עמ' 45 סי' י"ב] מובאת אגדה בקשר ליעל וסיסרא; בפסוק נאמר: ותכסהו בשמיכה (שופטים ד' י"ח) - למה נכתב בשין אמר הקב"ה שמי מעיד עליה שלא נגע בה. ואומר רה"ג: "מזאת אמרו חכמים אין מקשין בהגדה כי מדרש בעלמא הוא דקאמר שמיכה: שמי נקרא בה."

תיאורי הגשמה של ה' בפירושי הגאונים

הגאונים מפרשים את תיאורי ההגשמה של ה' כמשל ודימוי .

לדברי הגמרא ברכות ז' א': אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי מנין שהקב"ה מתפלל שנ' ' והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפילתי תפלתם לא נאמר אלא תפילתי מכאן שהקב"ה מתפלל - מובא בשם ר' סעדיה גאון [פירוש ס' יצירה לברצלוני הוצ' הלבשרטט עמ' 34]:

"ועל הא דאמור מנין שהקב"ה מתפלל הוא גוזמא ומשל ומראה כי **הקב"ה מלמד תפילה לישראל ומצוה אותן להתפלל**, כמו שמצינו בהרבה מקומות בכתבי הקודש שמדמין הפועל לפעול וכו' הקב"ה מתפלל שהוא משים חסידיו להתפלל לו, ומורה אותם כמו שהורה משה רבינו בדכתיב ויעבור ה' על פניו". [אוצר הגאונים ברכות תשובות סי' כ"ח עמ' 14-15].

על דברי הגמרא ברכות ו' א': מנין שהקב"ה מניח תפילין, מסביר רה"ג [תשובות הגאונים ליק סי' קט"ו]:

"כי זו הראיה האמורה לא בראית העין היא אלא **בראית הלב**... וכך יתכן לומר שאפשר לאדם לראות בראית הלב דמות כבוד בראש ועליו תפילין."

הגאון מדגיש שאי אפשר לפרש ראייה ממש ח"ו שיש מי שיעלה על דעתו כי "ר' יצחק חולק על התורה, הלא נאמר כי לא יראני האדם וחי". בהמשך התשובה מדגיש הגאון "שאין בכל

התלמוד דברים מודיעים שיש בישראל נותן דמות לבוראנו". ובתשובה המיוחסת לרה"ג [שם סי' קי"ז] מפרש הגאון את דברי הגמרא ר"ה י"ז ב' מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור -

"כך פירושו כי ציווה הקב"ה למלאך להתעטף כשליח צבור במראית העין, והעניין שאמרו מלמד שהראהו הקב"ה למשה קשר של תפילין וכל זה במראית העין, כדמיון ש"ץ העובר לפני התיבה כדי ללמדו למשה רבינו."

פירושי חז"ל נאמרו בתורת משל

נאמר בגמרא ברכות נ"ט א': מאי זועות: אמר רב קטינא גוהא... בשעה שהקב"ה זוכר את בניו ששרויים בצער בין אומות העולם מוריד שתי דמעות לים הגדול וקולם נשמע מסוף העולם ועד סופו והיינו גוהא.⁶ רה"ג בתשובתו (ליק סי' צ"ח, אוצר הגאונים ברכות פירושים עמ' 91-94) אומר:

"הא מילתא אגדתא היא ובה ובכל דדמי לה אמור רבנן אין סומכין על דברי הגדה ואורחא דפירושא לברורי תחילה דבין משיקול הדעת ובין מדברי חכמים לית ספק שהקב"ה אין לדמותו לשום בריה ואין לפניו שחוק ולא דמעות ולא אנחה ולא דוחק... דכל מילתא דאמריה רבנן דומיא דהכי לאו על פשטאה אמרוה אלא בתורת משל ודימוי לדברים שנודעים בינותינו למראית העין כי היכי דדברה תורה בלשון בני אדם."

הגאון מטעים שדברי הנביאים באמרם: עין ה', יד ה', אף ה' - יש להבין רק "בתורת משל ולשון בני אדם". את דברי האגדה "מוריד שתי דמעות" מבאר הגאון "מוריד מים דמתקרי דמעות בגבורתו ולא ח"ו שמוריד דמעות מעין דאדם". רה"ג מבאר את דברי חכמי התלמוד שפירשו את השתתפות ה' בצער בני ישראל: אנחה, דוחק את רגליו תחת כסא הכבוד בצורת משל שבזר קול שנשמע כקול אנחה, וכוונת רב אחא בר יעקב

"שאותן המלאכים שהם קרובים לארץ שדומין מן השכינה כרגלים מן הגוף נדחקים זה בזה ויוצא מביניהם קול וזהו גוהא."

רה"ג מבאר את דברי ר' אליעזר שהקב"ה יושב על כל משמר ומשמר משלוש המשמרות ושואג כארי (ברכות ט' א') כדבר משל כמו שנאמר שאג ישאג על נוהו) ירמיה כ"ב ל') [תשובות גאונים ליק סי' ק'. אוצר הגאונים [= אוצה"ג] ברכות תשובות סי' ג' עמ' 2. 7]

מגמת הגאונים לשלול מה' תוארי גוף ולהבין את תיאורי ההגשמה בתור משל משתקפת מתוך תשובת רש"ג ורה"ג בקשר לביאור המשנה חגיגה י"א ב': אין דורשין בעריות בשלושה ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד וכו'. בשאלה של אנשי פאס לגאונים הנ"ל מזכירים השואלים את דברי המשנה ובהמשך צוין: ור' ישמעאל אמר כמה שיעורו של יוצרנו שהוא מכוסה מכל הבריות וכו' והתחיל מספר ופורט בכלל ופרט וקורא שמות כאדם שהוא קורא לאברי חברו [אוצה"ג חגיגה תשובות סי' ט"ז עמ' 10-12]. והגאונים משיבים:

"אי אפשר לבאר לכם דבר זה באר היטב... כי חס ושלום שר' ישמעאל אמר דברים הללו מדעת עצמו... ועוד שיוצרנו מרומם ומעולה מהיות לו איברים ומדות כפשוטן של דברים כי אל מי ידומה ומה דמות תערכו לו אלא אלה דברי חכמה הם⁸ שאי אפשר

למוסרן לכל אדם לא למי שיש בו מדות המסורות בידינו וכו". [שו"ת שערי תשובה סי' קכ"ב עמ' 12].

פרשנות רציונלית

המגמה להדגיש את הפרשנות הרציונלית וההסתמכות על פשט הכתוב המיוסד על הבנת השכל משתקפת מתוך דברי הגאון ר' שמואל בן חפני: "כי דברי הקדמונים אם הם סותרים להשכל אין אנו מחויבים לקבלם" [אוצה"ג חגיגה תשובות סי' ה' עמ' 4]. ובתשובה לרה"ג בעניין דיבור הנחש אל חוה ואתון בלעם אומר הגאון שיש

"להעלות בזכרוננו את הביטויים שנזכרו בכתוב ולהציעם לפני השכל, ומה שהשכל מרשה מתוך פשט הכתוב אנחנו מקבלים אותו ואם הדבר סובל שני אופנים או יותר אין להתנגד לאף אחד מהם אלא כל הקרוב יותר קודם" [ש. אסף, מספרות הגאונים (תרצ"ג) עמ' 155].

פירוש המסתמך על דימוי ומשל נמצא באוצה"ג [כתובות תשובות סי' קס"ו עמ' 56] בקשר לדברי הגמרא כתובות י"ז א' לגבי מידת השתתפות ומספר אנשים בלוויית המת: רב ששת ואיתימא רבי יוחנן אמר: נטילתה כנתינתה מה נתינתה בששים ריבוא אף נטילתה בששים ריבוא ומפרש רש"י שם: "נטילתה של תורה ממנו כנתינתה בסיני, נטילתה היינו כשמת ותלמודו בטל". ומפרש בעל הלכות גדולות:

"כנתינתה כך נטילתה לאו אנטילת הגוף קאמר ולא אנטילת נשמה קאמר שלא ניתנה בגוף בששים ריבוא, ולא הנשמה ניתנה בששים ריבוא אלא אנטילת תורה ונתינת תורה קאמר כשמוציאין המת שקרא ושנה מדמין הדבר כאילו תורה ניטלה כשם שקבלוה בששים ריבוא כך בשעה שניטל בעל תורה צריכין להתכנס שישים ריבוא אי שכיחי או מאי דאפשר כן כתבו רבינו שרירא ורבינו הא"י גאון ז"ל. ורב אחא ז"ל (בעל ס' השאלות) פירש [פירוש זה ליתא בשאלות] דלהכי מדמו להו שהתורה קרויה נר דכתיב (משלי כ' כ"ז) נר ה' נשמת אדם" [הלכות גדולות - מהד' הילדסהיימר - ברלין תרמ"ח עמ' 26].

לפירושי הגאונים על סיפורי הנסים בתלמוד יש אופי רציונלי. במס' שבת נ"ו סע"ב נזכר עוקבן בר נחמיה ריש גלותא שהיה בעל תשובה ומכונה "נתן דצוציתא". רש"י שם מפרש: על שם ניצוצין דנורא שהמלאך פשט את ידו וקבל תשובתו, לישנא אחרונא על שאחזו המלאך בציצת ראשו. ותוספות שם בשם ר"ת מביא מהמדרש שהיה נר דולק על ראשו. בגמרא סנהדרין ל"א ב': שלחו ליה למר עוקבא לדזיו ליה כבר בתיה שלם [פירוש: לזה שאור לו כמשה המכונה בנה של בתיה שלום]. ומביא רש"י שם: ומצאתי בספר הגדה שהיה מר עוקבא בעל תשובה וכו' כשהיה יוצא לשוק היה נר דולק בראשו מן השמים ועל שם כך קרי ליה ר' נתן דצוציתא. לעומת פירושים אלה פירשו הגאונים רב צמח ור' סעדיה גאון:

"נתן דצוציתא בנערותו היה מתקן בשערו ומקשט והיה עושה תלתלים וקורין אותו נתן דצוציתא" [שאלות מהד' מירסקי שמות ירושלים תשכ"ד עמ' מ"ג].

ובאוצה"ג שבת [פירושים עמ' 24] מובא עוד פירוש:

"ועוד עשו הגאונים פירוש אחר שראהו רב יוסף (שנזכר שם בגמרא שבת נ"ו ב') שהיה יוצא ממנו לשון אש מד' ציציותיו עד שברחו כל שהיו לפניו בשביל שהיה המקום שהיה עומד בו דוחק."⁹

יש לציין שהפירוש הראשון של הגאונים הוא יותר רצינולי לעומת הפירוש השני שמתקרב לפירושים של רש"י ותוספות .

בתלמוד נזכר בכמה מקומות ¹⁰ אדם זקן בלתי ידוע המכונה תמיד "ההוא סבא", ובהזדמנויות שונות מופיע אצל אנשים ומלמד ועוזר. לדברי הגמרא ברכות ה' ב': תנא ליה ההוא סבא משום ר' שמעון בן יוחאי - שאלו אנשי קירואן את הגאון - רש"ג או רה"ג: כל היכא דאמרינן ההוא סבא [= סבא] מאן הוא? והגאון משיב: "כך ראינו **שאינו אדם ידוע אלא זקן סתם** שהיה נמצא באותה שעה". והגאון מסיים :

"ולא תעלה על דעתך שמא אליהו הוא דאמרינן בבמה מדליקין (שבת ל"ד א ('אמר להו ההוא סבא טיהר בן יוחאי את הקברות ובסופה יהב ביה עינא ונח נפשיה" [אוצה"ג ברכות תשובות סי' כ' עמ' 11].

אפשר לראות בפירוש זה שסבא אינו אליהו הנביא - נטייה לפירוש על דרך הפשט .

ספרו של אדם הראשון: במס' ב"מ פ"ה סע"ב נזכר: "סיפרא דאדם הראשון" ומפרש רש"י שם פ"ו א': שהראהו הקב"ה דור דור וסופריו דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו. בתשובות גאונים הרכבי סי' רי"ט מובאת תשובת רב האי על השאלה: ספרו של אדם הראשון מאי אית ביה [נוסח אחר: מצוי הוא או לא]? והגאון משיב **תשובה רצינולית** :

"אנחנא לא חזי לנא מעולם ולא שכיח השתא כל עיקר ומעולם לא דבר שנוי היה אלא **מהויא מילתא דאית ביה פירוש הדורות וחכמיהן** ."

וב"תורתן של ראשונים" [ח"ב הוצ' הורוויץ (תרמ"ב) עמ' 27 סי' א'] מובא :
"ובאגדה דויקרא (= ויקרא רבה פר' ט"ו) ובתנחומא באשה כי תזריע אין מלך המשיח בא עד שיבראו כל הנשמות שעלו במחשבה להבראות ואילו הן האמורין בספר אדם הראשון זה ספר תולדות אדם ."

[התשובה נמצאת גם בתשובות גאוני מזרח ומערב סי' קל"א דף ל' ע"ב) הוצ' ב' ירושלים תשכ"ז].

פירוש רצינולי מובהק אפשר לראות בפירושו של רה"ג לדברי הגמרא ר"ה יא' א': אמר ר' יהושע בן לוי כל מעשה בראשית לקומתן נבראו לדעתן נבראו לצביון נבראו. תשובת רה"ג [נמצאת בתשובות גאונים הרכבי סי' שפ"ג, בשו"ת שערי תשובה סי' קמ"ד, בתשו' גאונים ליק סי' כ"ח ובאוצה"ג ר"ה תשובות סי' י' עמ' 22 [מכילה 4 פירושים :

1) פירוש של "גאון" .

2) פירוש פילוסופי .

3) פירוש של "יש מפרשים" .

4) פירוש של רה"ג .

השאלים מביאים פירוש גאון :

1) אמר הקב"ה לכל ברייה ממעשה בראשית איך אתה רוצה שאבראך והוא אומר לו כך וכך והוא בורא לצביונו. השואלים את רה"ג מעירים: כלום יש בו ממש קודם שיברא שיהא לו צביון? רה"ג עונה: "פירוש זה דאשכחתון אין אנו יודעים ולא סבירא לן" .

2) לפי דברי הפילוסופים "המינים של בעלי חיים יש להם משלים ודמות דיוקני כמו חותם למטבעות" . רה"ג דוחה גם פירוש זה כי הדברים "רחוקים הם בעצמם ורחוקים מדברי רבותינו חכמי ישראל לקרוא למשלוח ההם צביונות לפיכך אלו דברים בטלים הם" .

3) יש שפירשו "שכל מין ומין מבעלי חיים ברא כמותן המקום ברקיע ממין המלאכים הרוחניים, ואמר להם: אתה רוצה שאברא כמותך בעולם והאיך אתה רוצה שיהא כמותך בעולם לדעתו בראו ולצביונו" .

4) פירוש רב האח גאון :

"ר' יהושע בן לוי הכי קאמר: לצביונו ולדעתו של עכשיו שצפה הקב"ה וגלוי לפניו כשיבראו מה תהא דעתן וצביון ולפיהן בראן, ועכשיו אחר שנבראו אנו אומרים כי דעתן וצביון שהוא עכשיו לפיהן מוכנים היו מאז" .

רה"ג דוחה את הפירושים המפרשים באופן מילולי שאנשים בעולם נבראים רק בהסכמתם. הוא מדגיש בפירושו הרציונלי שה' יודע את המשאלות העתידיות של בן אדם ועל סמך ידיעה זו מחליט על עצם הבריאה .

פרשנות אלגורית

פירוש אלגורי אפשר לראות בפירוש המיוחס לר' שרירא גאון על הפסוק: ותצב אחותו מרחוק (שמות ב' ד'). על פסוק זה אומר ר' יצחק (סוטה י"א א'): פסוק זה כולו על שם שכינה נאמר: ותצב דכתיב ויבא ה' ויטיב (שמואל א' ג' י'), אחותו דכתיב אמור לחכמה אחותי את (משלי ז' ד'), מרחוק דכתיב מרחוק ה' נראה לי (ירמיהו ל"א ב'). בתשובות גאונים [ליק סי' י"ח] מובאת שאלה: בכל הפסוקים שהזכרנו כתוב ה' חוץ מהפסוק אמור לחכמה - "וממאי שהוא לשון שכינה"? והגאון משיב: "הוי יודע כי שכינה בתלמידים ואור שוכן ביניהם, אותו האור נקרא שכינה וכשקוראו ה' לא באמתת הדברים אלא חסורי מחסרא כלומר שהוא שכינת ה' וקוראו ה'. והחכמה עצמה היא אחת השכינות, והוא שאמר ה' קנני ראשית דרכו וגו' והיה אצלו אמון וגו', ועל כל פסוק אומר ה' **שהוא אחת משכינות** והיא נקראת אחות לחכמים והיא על-פי זאת אחותו של משה נצבה מרחוק" [אוצה"ג סוטה סי' כ"ה עמ' 235]

האגדה יסוד לחיזוק ההלכה

א (בהלכות גדולות הל' קריאת שמע [מה' הילדסהיימר ח"א עמ' 6 [נזכרה הבריייתא במס' ברכות ה' ב': אין אומרים אהבה רבה אלא אהבת עולם וכן הוא אומר) ירמיה ל"א ב') ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד. ¹¹"

ב (בקשר לזמן הדלקת נר חנוכה מביא בעל הלכות גדולות [הל' חנוכה ח"א עמ' 166] את דברי הגמרא מצוות נר חנוכה משתשקע החמה ועד שתכלה רגל מן השוק, בהוספת הסיפור על אשתו של רב יוסף שהייתה מאחרת להדליק ורב יוסף העיר לה בהסתמך על הפסוק (שמות י"ג כ"ב): לא ימוש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם מלמד שעמוד הענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן. וכאשר רצתה האשה להקדים את ההדלקה אמר לה "ההוא סבא": תנינא ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר .

ג (באוצה"ג [יבמות חלק פירושים סי' ת"ר עמ' 250] - בקשר לדברי הגמרא ג' ב': ת"ר ואשה אל אחותה לא תקח לצרור עליה בחייה - מובאת אגדה [נמצאת בסדר רב עמרם גאון (ירושלים תשכ"ה) עמ' 13]: "לעתיד לבא מגלה הקב"ה טעמי תורה לישראל - "ובין מצוות שונות נזכרת: מפני מה קיים איסור שתי אחיות והאגדה מספרת על סעודה שמכין הקב"ה לצדיקים וכשמגיע הזמן לברך מסרבים אברהם ויצחק לברך בגלל דברים שליליים שדבקים במשפחתם, ויעקב מכריז: "איני מברך שנשאתי שתי אחיות בחייהן שעתידה תורה לאסרן שנ' ואשה אל אחותה לא תקח לצרור". דוגמאות אלה מראות שמגמת הגאונים הייתה להעזר על-ידי אגדות לחזק את ההלכות ומצוות התורה .

האגדה יסוד לחיזוק המנהג

בקשר לדברי ר' אלכסנדר בשם ר' יהושע בן לוי (יומא נ"ג ב') המתפלל צריך שיפסע שלוש פסיעות לאחוריו ואחר-כך יתן שלום - מובאים [באוצה"ג יומא תשובות סי' נ"ה-ס'] קטעים שונים מהגאונים העוסקים בדין חזרה של ג' פסיעות; ישנה [בסי' נ"ח עמ' 24 מובאת משו"ת חמדה גנוזה סי' מ"ז] תשובה לרב נחשון גאון בקשר לטעם שחוזרין שלוש פסיעות לאחוריהן לאחר תפילה :

"מפני שכשאדם עומד בתפילה עומד במקום קדושה ושכינה למעלה מראשו וכו' ותוך ארבע אמות למקום עמידתו מקום קדושה וכו', וכיון שכן הוא כיון שנפטר אדם מתפילתו צריך לפסוע שלוש פסיעות לאחוריו כיון שיצא ממקום קדושה ויעמוד במקום חול וכו' ."

ובס' ארחות חיים לר' אהרן הכהן מלוניל [(דפ' ירושלים תשט"ו) (ח"א דף ל"ג סי' כ"ז): "ועוד נמצא בהגדה שמשה רבינו ע"ה נכנס בחושך ענן וערפל לפני הקב"ה וכשיצא עשה ג' פסיעות א' מחושך וא' מענן וא' מערפל - לכן אנו נוהגים לעשות ג' פסיעות ."

ובאוצה"ג [סי' נ"ט עמ' 24 בשם רה"ג] מובא שטעם ג' פסיעות משום

"דתפילות כנגד תמידין תקנום וכשכהן עולה למזבח עם איברי התמיד היה עולה דרך ימין ומקיף ויורד דרך שמאל, ובין כבש למזבח היו שלוש רובדין של אבן ויורד בהם ג' פסיעות על עקב, ואנן עושים כמו שהם היו עושים ."

הרי לפנינו כאן מנהג מיוסד על אגדה .

מנהג מבוסס על דרשת הגאון בעניין מוסר ומידות: על השאלה: האם הסליחה היא אפשרית לאדם רק כאשר הוא בחיים או שהיא אפשרית לאדם גם לאחר מותו? משיב רס"ג: רק לאדם בעודנו בחיים הסליחה אפשרית ועל כן בא המנהג לקרא עם גוסס את הוידוי. לפי רס"ג אין המתים זקוקים יותר לסליחה והסליחה אינה אפשרית כלל למת .

האגדה יסוד לחיזוק המידות

ההשתדלות להעמקת ערכי מוסר ומידות והגשמתם ולהגעה לדרגת יראת שמים יראת חטא משתקפת מתשובת רה"ג [תשובות הגאונים ליק סי' ב'] בדיון על השאלה: מהו "בעל מעשים"? רה"ג מביא את דברי ר' יוחנן משום ר' אלעזר (שבת ל"א ב'): אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד שנ' ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו', וכתוב ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה (איוב כ"ח כ"ח). בקשר להגדרת המושג "בעל מעשים" מציין הגאון שהוא

"טוב עין בצדקה ובצרכי צבור ובמדות טובות ואע"פ שאינו מופלג בחכמה חייב אדם לנהוג בו כבוד וכו' ואפילו אנשי מעשה שמכניסים אורחים... חשובים הם כאילו נדבקו בשכינה... כי חכמים הראשונים אע"פ שהיו חכמים גדולים משתבחין היו במעשים טובים ובמידות טובות."¹²

הגאון משתמש בדברי הגמרא על יראת חטא ומדות כדי לחזק ערכים אלה ולעודד אנשים לכבד "אנשי מעשה".

סיכום

הגאונים קבעו כללים לגבי היחס לאגדה: אין סומכין על אגדה, ואין מביאים ראייה ממנה, ואין מקשין ממנה. הגאונים פירשו את תיאורי ההגשמה של ה' כמשל ודימוי. הם הדגישו על-פי-רוב את הפרשנות הרציונלית תוך הסתמכות על פשט. הכתוב המיוסד על הבנת השכל. לעתים השתמשו בפירושים אלגוריים. האגדה משמשת לגאונים יסוד לחיזוק ההלכה, חיזוק מנהגים וחיזוק ערכי מוסר ומידות .

ביבליוגרפיה

- ח. טשרנוביץ (רב צעיר): (תולדות הפוסקים ח"א (תש"ו), עמ' 24-29. [מונה שלוש סיבות שגרמו לגאונים להפחית את ערכה החיובי של האגדה .]
- יצחק היינמן: דרכי האגדה (תש"י), עמ' 10, 19, 95, 187, 143 ,
- שמחה אסף: תקופת הגאונים וספרותה (תשט"ו), עמ' קל"ט-ק"מ, ק"נ, קנ"ה, קנ"ח, קע"ב .
- יונה פרנקל: דרכי האגדה והמדרש כרך ב' (1991), עמ' 504-507 .
- E. Hildesheimer: Mystik und Agada im Urteile der Gaonen R. Scherira und R. Hai, in Festschrift J. Rosenheim (Frankfurt 1931) ss. 259-286.
- S.W. Baron: Social and Religious History of the Jews VI (1958) pp. 176-177.

הערות :

1. ראה התשובה של רה"ג באוצר הגאונים חגיגה סי' כ"א עמ' 16-18 .
  2. ראה המקורות באוצר הגאונים שם עמ' 60 סי' ו', ז' ח'. וראה פירוש ס' יצירה לר' יהודה בר ברזילי הברצלוני הוצ' הלברשטם (ברלין תרמ"ה) עמ' 89: "ובזה ההגדה שהיא בתלמוד שהיא מדוקדקת מכולן מפני שנתחורה והוזכרה בתלמוד - וכל זה הוא אמור בתורת משל ודמיון ."
  3. ראה מקורות באוצר הגאונים שם סי' ס"ז הערה י"ז .
  4. ראה גם תשובות גאונים הרכבי סס"י ט' עמ' 4: והגדה אין סומכין עליה .
  5. ראה חידושי הגאונים לתענית עמ' 7: ואמור רבנן בהדיא אין מקשין בהגדה .
  6. ראה פירוש המלה גוהא בערוך השלם ח"ב (תרפ"ו) עמ' רנ"א .
  7. פירוש רה"ג נמצא גם בס' האשכול לר' אברהם בר' יצחק מנרבונא ח"א (הלברשטט תרכ"ח) עמ' 6 והוצ' אלבק ח"א (ירושלים תרצ"ה) עמ' 9 .
  8. ראה המקורות באוצה"ג חגיגה תשובות עמ' 12 הערה ב' .
  9. שני הפירושים של הגאונים נמצאים גם באוצה"ג סנהדרין) מהד' טויבש) ירושלים תשכ"ז סי' תרע"ג עמ' רצ"ט .
  10. ראה ערוך השלם הוצ' קאהוט מהד' ב' ח"ו (1926) עמ' 6 'ערך "סב"; מביא את תשובת רה"ג ובהמשך שם נרשמו 20 מקומות בתלמוד שנזכר ההוא סבא, ותואר זה הושאל לתואר כבוד .
  11. יש לציין שגאוני סורא פוסקים שבשחרית אומרים אהבה רבה ובערב אהבת עולם - ורש"ג ורה"ג ור' סעדיה גאון פוסקים שגם בשחרית אומרים אהבת עולם .
  12. השו"ת הזה נמצא גם באוצה"ג קידושין תשובות סי' ר"ג עמ' 94 .
-